

Opazovanje z udeležbo kot metoda družboslovnega raziskovanja in policijskega tajnega opazovanja – konceptualne razlike in navidezne podobnosti med kriminologijo in kriminalistiko¹

Gorazd Meško², Miran Mitar³ in Bojan Dobovšek⁴

Prispevek je pregled literature s področja opazovanja z udeležbo v družboslovju in tajnega policijskega opazovanja v Sloveniji, pri čemer predstavlja podobnost in različnost metode opazovanja z udeležbo v kriminološkem raziskovanju in metode tajnega policijskega opazovanja v preiskovanju kriminalitete. Obema metodama je skupno opazovanje, medtem, ko so njihuni cilji različni. Opazovanje z udeležbo v kriminološkem raziskovanju je nekje med poloma odobravanja in neodobravanja ter visoke ravni informiranosti oz. nizke ravni informiranosti raziskovalca. Iz tega izhaja ugotovitev, da je mogoče takšne raziskovalce poimenovati sovražni vohun, nesprejemljivi član, prijateljski zaveznik in prijateljski novinec oz. privrženec. Cilj opazovanja z udeležbo ni odkrivati storilce kaznivih dejanj, ampak preučevati neke specifičnosti in rezultat takšnega dela je znanstvena publikacija, ki ima lahko širše posledice kot policijsko tajno opazovanje, ki je natančno določeno z zakonom, pri čemer je potrebno varovati podatke in podatke uporabiti v izključno preiskovalne namene. Pomembno je poudariti, da mora raziskovalec pri izvajanju opazovanja z udeležbo imeti supervizorja, da se ohrani relativna objektivnost. Kritiki metode opazovanja z udeležbo imenujejo to metodo 'psihološko vohunstvo' in menijo, da lahko služi sprožanju valov nezadovoljstva, nezaupanja, kovanju teorije zarote in zlorabi v politične namene. Pri policijskem tajnem opazovanju je pomembno to, da se v primeru, če zadeva ne dobi epiloga oz. policija ne zbere dovolj dokazov zoper osumljenca, podatke skrbno varuje, da se ne krši človekovega dostojanstva in se spoštuje vsa zakonska določila, ki urejajo to področje.

Gljučne besede: kriminologija, opazovanje z udeležbo, kriminalistika, tajno policijsko opazovanje, Slovenija

UDK: 303.632 + 351.746.1

1 Uvod

Namen prispevka je podati opredelitev opazovanja kot metode družboslovnega (kriminološkega) raziskovanja, predstaviti kriterije razlikovanja opazovanj (stopnje udeležbe opazovalca v dogajanju, seznanjenost opazovanih z opazovanjem, razmerje med čustvi in znanjem opazovalca), opozoriti na nekatere praktične in etične probleme opazovanja, prikazati nekatera liberalna in humanistična stališča o etiki

opazovanja, opozoriti na štiri osnovna etična stališča v zvezi z opazovanjem, prikazati nekatere prednosti in pomanjkljivosti opazovanja, opredeliti tajno opazovanje kot metodo dela policije v predkazenskem postopku ter potrebo po tehtanju stroškov in koristi opazovanja v skladu z načeli človekovih pravic (kriminalistika). V prispevku smo se avtorji oprli predvsem na družboslovna spoznanja Brewerja in Millerja (2003), Jenifferja Platta (2004), Richarda Mitchella (1993), Martina Hammersleya in Paula Atkinsona (1995), Kennetha Baileyja (1994), Kirna (1988), Požarnika (1996) in Hagana (2003) o metodi opazovanja z udeležbo ter na spoznanja pravne znanosti in kriminalistike o policijske tajnem opazovanju (Đorđević, 1980, Dvoršek in Dobovšek, 1996, Klemenčič, 1999, Maver, 2000, Sačić, 2001, in Galeotti, 2005).

¹ Tudi v strokovnih razpravah ljudje pogosto mešajo kriminalistiko in kriminologijo. Ključna razlika med njima je, da je kriminologija družboslovna veda, ki preučuje nastajanje zakonov, kršitve zakonov (in kršitelje) in odziv (formalni in neformalni) na kršitve zakonov. Kriminalistika je veda o preiskovanju kaznivih dejanj in odkrivanju storilcev teh dejanj ter tehnikah, taktikah, metodah zakonitega zbiranja dokazov in dokazovanja krivde v kazenskem postopku. Že iz navedenega je mogoče sklepati, da je cilj dejavnosti teh dveh različnih disciplin popolnoma različen.

² Dr. Gorazd Meško, izredni profesor za kriminologijo in dekan, Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru.

³ Dr. Miran Mitar, višji predavatelj za raziskovalno metodologijo, Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru.

⁴ Dr. Bojan Dobovšek, docent za kriminalistiko in kriminologijo, Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru.

2 Kratka opredelitev opazovanja

Opazovanje je osnovna sestavina vsakdanjega življenja in dela, prisotno je v vseh vrstah družbenih interakcij in dela. Prav tako je opazovanje sestavina različnih raziskav tako v naravoslovnih kakor tudi družboslovnih in humanističnih znanostih. V družbenih vedah sta najbolj znana dva kriterija za razlikovanje različnih vrst opazovanj (Brewer in Miller 2003: 213). Prvi je kriterij stopnje udeležbe raziskovalca v dogajanju, ki je predmet opazovanja, drugi kriterij pa je razlikovanje na prikrito in odkrito (javno) opazovanje, glede na stopnjo seznanjenosti opazovanih oseb o prisotnosti opazovanja. Prisotno je še tretje razlikovanje glede na razmerje med čustvi in znanjem opazovalca do opazovanih oseb (Mitchell, 1993).

Opazovanje v ožjem pomenu je zbiranje podatkov o nekem pojavu (naravnem in družbenem) s pomočjo neposrednega videnja (ali s pomočjo fotografije, video kamere in filma) s ciljem pridobitve spoznanj o pojavu, takšnem kakršen je, po možnosti brez morebitnega vpliva opazovalca/opazovanja na pojav. V opazovanju je vsekakor prisoten opazovalec, ki z določenim namenom opazuje predmet opazovanja zato, da pridobi določen rezultat. Opazovanje v družbenih znanostih naj bi potekalo v skladu s pravili, ki jih opredeljujejo predvsem metodologija in etika družboslovnega raziskovanja, pa tudi dosežena raven splošne družbene kulture in človekovih pravic. V širšem pomenu je v družbenih vedah opazovanje zbiranje podatkov z različnimi metodami družboslovnega raziskovanja, ki lahko na različne načine vplivajo na opazovan pojav.

Tako je v Enciklopediji metod družbenih znanosti (Platt 2004: 797–799) podana opredelitev opazovanja z udeležbo kot metode družboslovnega raziskovanja, v okviru katere opazovalec uporabi udeležbo na določenem področju družbenega življenja s ciljem opazovanja in zbiranja podatkov o dogajanju v določeni družbeni sredini.

Opazovanje je lahko krajše ali daljše, pri čemer lahko opazovalec opazuje manjše ali večje (vsaj delno odprte) skupine. V primeru, če se opazovalec anonimno pridruži množici (ali večji skupini), se lahko izgubi razlika med opazovanjem z udeležbo (oz. participativnim opazovanjem) in opazovanjem brez udeležbe (oz. neparticipativnim opazovanjem).

3 Vrste opazovanja glede na stopnjo udeležbe opazovalca v dogajanju

Raymond Gold je v prispevku o opazovanju «Roles in sociological field research», ki je bil objavljen v reviji *Social forces* (1958: 36, 217–321) (nav. po Platt 2004: 756) opredelil štiri vrste opazovanja glede na položaj opazovalca v dogajanju:

- čisti udeleženec,
- udeleženec kot opazovalec,
- opazovalec kot udeleženec,
- popolni opazovalec.

Opazovanje se ponavadi obravnava kot kvalitativna metoda, ki je običajno uporabljena v sklopu etnografskih raziskav (Brewer in Miller 2003: 213), čeprav je včasih lahko tudi kvantitativna, če gre za standardizirano zbiranje podatkov (npr. štetje prometa, op.p.). Najbolj pogosto je opazovanje v študijah primerov (posameznikov, skupin, organizacij, manjših družb), pojavlja pa se tudi v primerjavah, eksperimentih, akcijskih in evalvacijskih raziskavah ter v drugih vrstah raziskav.

Metoda opazovanja z udeležbo je v bistvu ena najstarejših metod raziskovanja, čeprav so jo družbene vede sorazmerno pozno sistematizirale. V socialno antropologijo jo je v času prve svetovne vojne kot sistematično terensko metodo dela uvedel Bronislaw Malinowski, v sociologiji pa so raziskovalci iz tradicije družboslovnega raziskovanja na Univerzi v Čikagu (pobudnik je bil Robert Park, op.p.) v 20. in 30. letih 20. stoletja izvedli prve sodobne študije opazovanja z udeležbo. Metodološko utemeljitev metode pa je med prvimi podal Howard Becker po drugi svetovni vojni.

Med najbolj znanimi primeri uporabe metode opazovanja z udeležbo so dela Williama F. Whyta (1934/1955): *Street Corner Society* o skupini mladoletnih prestopnikov, Howarda Beckerja, Everetta Hughesa in Anselma Straussa: *Boys in White* (1961) o študentih medicine in Lauda Humpreya (1970): *Tearoom Trade* o homoseksualnih aktivnostih na javnih straniščih. Na področju kriminologije je znano delo Sutherlanda (1937): *Poklicni tat* (*The Professional Thief*).

4 Vrste opazovanja glede na stopnjo seznanjenosti opazovanih oseb

Brewer in Miller (2003: 214) delita opazovanje na prikrito in odkrito (javno). V klasičnih antropoloških raziskavah so bile predmet raziskovanja »primitivne« in neevropske družbe, pri čemer je bil raziskovalec običajno druge rase, prav tako pa ni poznal ne jezika ne kulture opazovane skupine. V sodobnih družbah je lažje izvajati »prikrite« raziskave, kajti raziskovalec se na zunaj ne razlikuje od opazovanih oseb, je pripadnik družbe in kulture, ki jo raziskuje. Dihotomija prikrito/odkrito opazovanje ni vedno ostra, bolj pogosto gre za nek kontinuum, ko so eni lahko bolj kot drugi seznanjeni s potekom opazovanja in raziskovanja (npr. vodilni bolj kot delavci v delovni organizaciji). Če znanstveno opazovanje poteka na javnih krajih, ki so običajno dostopni večjemu številu obiskovalcev (npr. obiskovalci javnih športnih, poli-

tičnih, kulturnih in verskih prireditev in dogodkov), je težko vsakega obiskovalca obvestiti o poteku opazovanja. Za potrebe varnosti pa so pomembni družbeni objekti v sodobnih zahodnih državah in mestih (vključno s Slovenijo) tehnično varovani s pomočjo sodobne video tehnologije, kar pa v zakonodaji nekaterih držav ni celovito urejeno oz. je urejanje tega področja nadzorstva prepuščeno podzakonskim aktom. Obstoj tovrstnega opazovanja se zavedajo storilci nekaterih vrst kaznivih dejanj, ki svoje aktivnosti prenesejo na manj nadzorovana območja.

5 Vloga opazovalca (raziskovalca) glede na čustva in seznanjenost z opazovanimi

Richard Mitchell (1993:14) je poleg prej obravnavanih kriterijev (stopnje udeležbe, stopnje seznanjenosti) predlagal razdelitev vrst vlog opazovalca glede na čustva (simpatičnost, antipatičnost) in stopnjo seznanjenosti z opazovanimi aktivnostmi in osebami (visoka stopnja seznanjenosti, naivnost). Opozoril je tudi na nekatere nevarnosti, ki so povezane s posameznimi vlogami. Tako je oblikoval naslednjo skico:

	Nesimpatičnost	Simpatičnost
Visoka stopnja informiranosti	Informiran – »sovražni vohun«	Informiran - »prijateljski zaveznik«
Seznanjeni	Ogroža solidarnost znotraj skupine Problem: Zaupanje v javno podobo (kazanje v cesarjevih novih obláčilih) Problem: prepričanje v nepristransko opazovanje	Prispeva k skupinski solidarnosti Problem je v paradoksu intimnosti
Naivni	Naiven – »antipatičen nečlan« (outsider)	Naiven - »prijateljski novinec oz. privrženec«
Nizka stopnja informiranosti	Olajša solidarnost znotraj skupine Problem: ne-prepoznavanje teatraličnega	Socializiran ali izrabljen Problem: raziskovalec kot plen

Skica 1: Seznanjenost, čustva in zaznava vloge opazovalca (Mitchell 1993:14).

Najpogostejša vloga opazovalca je vloga naivnega privrženca (spodnji desni kvadrant skice), ki ga lahko opazovana

skupina sprejme kot potencialnega člana skupine in ga lahko izrabi za svoje cilje.

Vloga seznanjenega privrženca (zgornji desni kvadrant skice) običajno prispeva k solidarnosti opazovane skupine, vendar sta prisotni dve nevarnosti. Če nekdo pridobi status privrženca hitreje kakor znanje, potrebno za sodelovanje v skupini, potem se lahko opazovalec izkaže za osebnostno ali profesionalno neprimernega. Če pa postane pretirano intimen, potem čustvena navezanost lahko prepreči pridobitev določenih spoznanj.

Vloga naivnega ne-privrženca (spodnji levi kvadrant) lahko krepi solidarnost znotraj opazovane skupine, še posebej zato, ker opazovalec ne loči zaigranega od dejanskega vedenja članov skupine.

Vloga seznanjenega »vohuna« (zgornji levi kvadrant skice) je lahko sovražna do obstoječe solidarnosti znotraj skupine. Tak opazovalec se lahko kaže v zeleni preobleki, vendar je lahko sporno njegovo nepristransko spoznavanje dogajanj znotraj skupine.

6 Nekateri praktični in etični problemi metode opazovanja

V načelu se je potrebno dogovoriti za dostop do raziskovalnega okolja (oz. izbrane družbene skupine). Potrebno je pogajanje s člani skupine, ki odločajo o možnostih opazovanja in potrebno je pridobiti soglasje članov skupine (vsaj nekaterih, npr. vodilnih). Temu se je mogoče izogniti s prikritim opazovanjem. S tem se razrešijo nekateri problemi pristopa, ustvarijo pa se lahko drugi etični problemi in dodatne skrbi za raziskovalca. Vendar pa se do nekaterih spoznanj ne more priti z »odkritim« opazovanjem, zaradi česar je potrebno pretehtati stroške in koristi uporabe prikritega opazovanja v primerjavi z odkritim opazovanjem. Pri tem se je potrebno zavedati, da določenih družbenih pojavov (npr. različnih odklonskih pojavov, dejavnosti tajnih in marginalnih skupin, tajne dejavnosti različnih organizacij in nosilcev različnih vrst politične, ekonomske, družbene in simbolične moči) ni mogoče zaznati in preučevati zgolj z metodami spraševanja in odkritega opazovanja.

Na področju raziskovanja varnostnih pojavov obstaja razlikovanje med znanstvenim raziskovanjem in kriminalističnim preiskovanjem varnostnih pojavov (Mitar, 2007), pri čemer znanstveno raziskovanje opredeljujejo pravila metodologije in etike družboslovnega raziskovanja, kriminalistično preiskovanje pa kazensko materialno in procesno pravo ter človekove pravice.

V zvezi s prikritim opazovanjem (povzeto po Babbie 1998: 285–286) se tako zastavlja osnovno vprašanje, ali je etič-

no zavajati ljudi (in/ali prikriti identiteto ljudem), ki so predmet raziskovanja tako, da vam ti zaupajo enako, kakor bi vam v primeru seznanjenosti z vašo pravo identiteto in nameni znanstvenega raziskovanja. Ali interesi znanosti – znanstvene vrednote raziskovanja – opravičujejo preseganje etičnih pomislekov? V razmerju z etičnim pomislekom je znanstveni razmislek, kajti noben raziskovalec ne zavaja udeležencev raziskave samo zaradi zavajanja, ampak je (prikrito) opazovanje izvedeno s prepričanjem, da bodo pridobljeni podatki bolj veljavni, zanesljivi in pošteni, če udeleženci ne bodo vedeli za raziskovalca in raziskovalni projekt. Če ljudje vedo, da so izpostavljeni opazovanju, lahko spremenijo vedenje na več različnih načinov. Lahko izključijo raziskovalca, lahko pa vedenje spremenijo tako, da se zdi bolj spoštljivo kot običajno (npr. učinek eksperimenta v Hawthornu). Prav tako lahko spremenijo cilje (npr. požig uprave univerze) in opustijo določene aktivnosti, če so seznanjeni s prisotnostjo raziskovalca. Na drugi strani pa lahko raziskovalec v vlogi popolnega udeleženca vpliva na druge prisotne udeležence in aktivnosti. Kar koli udeleženec opazovalec stori ali ne stori, ima neizogibno nek (vsaj majhen) vpliv na opazovane osebe in aktivnosti. Še več, včasih je lahko ta vpliv na dogajanje pomemben.

Miller and Brewer (2003: 222–224) sta poudarila, da je opazovanje (z udeležbo) na nek način samo-pojasnjevanje, saj hkrati opazovalec opazuje in sodeluje v družbenem svetu bodisi odkrito bodisi prikrito. Glavno opravičilo za uporabo opazovanja je, da omogoča pridobitev vpogleda v dogajanje, ki drugače ne bi bilo mogoče zaradi različnih reakcij drugih udeležencev. Eden od glavnih očitkov opazovanju pa je pomanjkanje objektivnosti opazovalca, saj je opazovalec/raziskovalec lahko hkrati član (in ne-član) skupine, ki jo opazuje, hkrati poročevalec in spraševalec ter raziskovalec, ki ima določeno distanco do ostalih udeležencev. Vsekakor je pogled opazovalca eden od možnih pogledov (pogojen z znanjem in pojmovanjem družbe opazovalca, op.p.), ki ga je mogoče dopolniti z drugimi metodami in opazovanji več opazovalcev.

7 Oris nekaterih stališč liberalnih in humanističnih družboslovcev

Mitchel (1993: 26) je najprej predstavil znana stališča (predvsem načeli informiranega soglasja in varovanje zasebnosti, op.p.) liberalnih (pozitivistično usmerjenih) družboslovcev, ki enačijo vsako uporabo skritih metod s škodljivimi posledicami in se zavzemajo za striktno seznanjenost opazovanih z opazovanjem. Nato pa je izpostavil stališče humanističnih družboslovcev (med njimi je omenjal Wrighta Millsa, Alfreda McClung Leea, Gideona Sjoberga, Lewisa Coserja, Arthurja Vidicha, Howarda Beckerja, Petra Bergerja in Jacka Douglasa), ki grajajo rutinska stališča do formalne seznanitve

udeležencev raziskave kot sleparstvo, ki zakriva širšo vrednostno in moralno problematiko družboslovnega raziskovanja. Opozoril je nato na radikalno (močno) in nominalno (šibko) verzijo kritik liberalnih stališč.

Pripadniki nove levice menijo, da so družbene vede postale orodje za nadzor podrejenih družbenih skupin, kajti oči družboslovcev so obrnjene navzdol, dlani pa navzgor. Pripadniki teh pogledov so opozorili, da lahko družboslovno znanje – če je v napačnih rokah – škoduje skupinam, ki so predmet opazovanja. Implicitno je iz stališč nominalne verzije razvidno, da je tajnost ustrezna strategija za zaščito podrejenih družbenih skupin pred nadzorom od zgoraj. Radikalni humanisti pa se ne ukvarjajo samo s porazdelitvijo družboslovnega znanja, ampak so pozornost namenili sredstvom, kako je družboslovno znanje pridobljeno. Radikalni humanisti zavračajo vsa liberalno-pozitivistična stališča, da je družbeno življenje polno sodelovanja in ne-tajnosti. Radikalni humanisti poudarjajo, da je skrivnostnost sprejeta kot normalna in pričakovana lastnost družbenih razmerij znotraj in med družbenimi sloji. Zato je pojavnost družbenega sveta prepoznana z dezinformacijami, dvoumnostmi, lažmi in nasprotovanji različnih vrst, zaradi česar je vsako raziskovanje – tajno, skrito, prtajeno, namišljeno – potrebno in ustrezno (Mitchell se opre na Donalda Douglasa: *Investigative Social Research: Individual and Team Field Research*, 1976, op.p.). Prikritost s strani raziskovalca je sprejeta, celo predlagana kot nujna za dosego spoznanja iz privilegiranih virov.

Radikalni humanisti poudarjajo, da je za vsakim raziskovanjem implicitno prisotna paradigma, ki vpliva na stališče do tajnosti. Tiste epistemologije, ki temeljijo na predpostavki objektivnega opazovalca, predpostavljajo družbo konsenza in svobodno izmenjavo informacij. V takem okviru je naloga raziskovalca le enosmeren prenos informacij iz zasebnega v javno področje, od skritega do razkritega. V formalni etiki družbenih ved liberalistična stališča prevladujejo, humanistične perspektive so običajno spregledane. Humanistične perspektive so kritične do prevladujočega družboslovja, ki je pogosto v vlogi učene »prismode«, ki varuje interese obstoječe družbene ureditve.

Mitchell (1993: 54) je poudaril, da je raziskovanje tvegano, vendar nujno početje. Če hočejo družbene vede prispevati vsebinski in trajni vpogled v človeške izkušnje, potem preplašeno raziskovanje ne zadošča, saj vedno ni mogoče imeti resnice brez nevarnosti, brez izpostavljanja osebnemu, celo fizičnemu tveganju, saj so bili doslej opazovalci (oz. raziskovalci) pogosto tarče različnih napadov in groženj (pretepeni s strani članov kriminalnih skupin, ogroženi s strani agresivnih množic, zasledovani s strani tajne policije, ustrahovani s strani različnih močnih organizacij ipd.).

8 Vrednote in etika v raziskovanju

V raziskovanju so prisotne lahko različne vrednote, pogosto so lahko v neskladju, tako da je včasih težko pretehtati stroške in koristi. Hammersley in Atkinson (1995: 276–277) sta opozorila na štiri različna stališča o vlogi etike v raziskovanju. Prvič, stališče, da obstajajo nekatere strategije, ki so vedno nedopustne, npr. zavajanje o ciljih raziskovanja zaradi pridobivanja soglasja udeležencev. Drugič, raziskovalne dejavnosti je potrebno presojati v kontekstu stroškov in koristi različnih udeležencev raziskovanja, pri čemer se je predvsem potrebno izogibati škodam. Tretjič, etični relativizem, ki priznava enakopraven obstoj različnih kultur in vrednot. To stališče se zavzema, ko se raziskovalec približa (ali vsaj upošteva) vrednotam opazovanih oseb, kar pa je lahko sporno v primeru študija ekstremističnih, terorističnih in kriminalnih organizacij ipd. Četrto, nekateri zanikajo kakršen koli pomen etičnih stališč pri načrtovanju raziskovanj, predvsem raziskovanj velikih organizacij, ker menijo, da je v takih okoljih edino učinkovito sredstvo »prikrito« opazovanje.

Razhajanje pogledov na vlogo etike v raziskovanju ni samo razhajanje o vrednotah in njihovem vplivu na raziskovanje, ampak tudi razhajanje v ontoloških, epistemoloških in metodoloških predpostavkah (več o teh v Mitar, 2007a, op.p.). Vsekakor pa je za raziskovanje značilno, da raziskovalci ne delujejo v okolju popolne svobode oz. neomejenosti. Prisotni so vedno interesi, različni družbeni akterji imajo različno stopnjo moči za varovanje in uresničevanje svojih interesov v razmerju do raziskovalcev in drugih akterjev.

9 Prednosti in pomanjkljivosti ter tehtanje stroškov in koristi opazovanja

Bailey (1994: 243–246) je kot prednosti metod opazovanja poudaril, da omogočajo opazovanje neverbalnega vedenja, opazovanje naravnega družbenega okolja in longitudinalno analizo dogajanj, kot pomanjkljivosti pa je omenil pomanjkljivosti nadzora opazovalca nad dogajanjem, težave s kvantifikacijo, probleme majhnih vzorcev, težave s pridobivanjem soglasja in probleme z varovanjem anonimnosti v primerih študija občutljivih problemov.

Še posebej je Bailey (1994: 455) opozoril (s pomočjo spoznanj etnografije, op.p.), da je v vsaki raziskavi potrebno tehtati različne stroške in koristi za različne udeležence v raziskavi (opazovani subjekti, raziskovalci, naročniki, mediji, javnost na splošno), običajno je najbolj ranljiv opazovani subjekt, nato pa raziskovalec. Bailey je poudaril, da biomedicinski model raziskovanja, ki zahteva informirano soglasje udeležencev, ni vedno možen v družbenih vedah (Bailey 1994: 460). Posebej je Bailey (1994: 455) izpostavil naslednje dileme:

- negativno razmerje koristi/stroški za opazovane subjekte raziskave,
- pozitivno razmerje koristi/stroški za raziskovalce,
- pozitivno razmerje koristi/stroški za naročnike raziskave,
- visok status /pripisan in dosežen) za raziskovalce,
- visok status/pripisan in dosežen) za naročnike,
- nizek status /pripisan in dosežen) za opazovane subjekte raziskave.

Bailey je opozoril, da lahko raziskovalci različno racionalizirajo vlogo etike v raziskovanju, lahko se sklicujejo na vrednotno nepristransko sociologijo (ang. value-free sociology), etični relativizem, etično privrženost družbenemu sistemu in na načelo utilitarizma. Bailey je poudaril, da je bilo problematiki etike v raziskovanju namenjeno doslej premalo pozornosti, pri čemer je kot koristno spodbudo za razmišljanje poudaril pogled na etiko v raziskovanju z zornega kota kriterija »človekovih pravic«, ki omogočajo nek minimum primerjave različnih kultur (pri čemer se je oprl na Gideona Sjoeberga and Vaughana, op.p.). Bailey (1994: 461) se je zavzel, naj raziskovanje ne bi povzročalo škode udeležencem raziskave, še posebej v primeru, če družbene koristi raziskave ne presegajo škode.

O vrednotah in etiki v znanstvenem raziskovanju so določena stališča izrazili slovenski družboslovci, znano je stališče Kirna (1988: XLIX), ki je poudaril:

»Kot vrednotno obremenjena ali neobremenjena znanost še ni avtomatično pravilna ali napačna, tako tudi ni vrednotno angažirana ali vrednotno nevtralna znanost že nujno nekaj naprednega ali konservativnega. Bistveni sta: nevtralnost do česa in angažiranost za kaj. Svojo konkretno vrednost dobita, ko se primerjata z drugimi vrednotami. Tudi koncept vrednotno nevtralne znanosti je v določenih zgodovinskih razmerah igral napredno vlogo, v drugih pa politično in humanistično konservativno vlogo.«

Različne temeljne in aplikativne discipline so razvile kodekse etike (Kirn 1988: L), ki običajno obravnavajo odnos do kolegov, do raziskovanja, uporabnikov, odnos do delodajalcev, študentov, do države in odnos do širše javnosti. V kodeksih je opaziti širjenje ozko opredeljene poklicne etične odgovornosti v širšo družbeno odgovornost.

Zavedati se je treba tudi stranpoti na področju znanstvene raziskovanja, še posebej na področju raziskovanja varnostnih pojavov, saj so pogosto organi države (še posebej v nedemokratskih družbenih razmerah) ne samo med tistimi akterji, ki skrbijo za varnost, ampak pogosto tudi med tistimi, ki lahko varnost ogrožajo. Pri tem se je potrebno zavedati spoznanja, na katerega je opozoril Hubert Požarnik (1996: 226):

»Napačna je tudi podmena, da vodi znanstvenike en sam motiv, to je odkriti »resnico in samo resnico«. V resnici je znanost že zdavnaj izgubila svojo nedolžnost. Znanstveniki namreč ne živijo samo za znanost in raziskave, ampak tudi od njih, poleg tega pa še za naslove, čast, prestiž, moč in ugled. Zato vidimo celo pri bazičnih raziskavah, katerih cilj je obogatiti svetovno zakladnico znanj, kako slabo je postlano avtonomiji in nevtralnosti znanstvenega raziskovanja. Tisti, ki dajejo denar in imajo družbeno moč, po pravili tudi odločajo po tem, kaj se bo raziskovalo in o čem se bo molčalo. Še mnogo huje je to na področju aplikativnih znanosti.«

V nadaljevanju predstavljamo pogled s strani policijske dejavnosti, kjer policisti (kriminalisti) uporabljajo tajno opazovanje. Ključna razlika med družboslovnim raziskovanjem, ki temelji na metodah znanstvenega raziskovanja (katerih rezultati imajo pogosto politične implikacije), pa se tajno policijsko opazovanje izvaja s popolnoma drugim namenom, namreč odkriti storilce kaznivih dejanj (metoda odkrivanja zapletenih kaznivih dejanj, predvsem organizirane kriminalitete) v predkazenskem postopku, ki ga regulira Zakon o kazenskem postopku.

10 Tajno opazovanje kot metoda odkrivanja organizirane kriminalitete

Tajno opazovanje je ena izmed metod odkrivanja in preiskovanja sodobnih oblik organizirane kriminalitete. Organizirana kriminaliteta se je razvila v konglomerat kriminalitete in tehnoloških inovacij, medtem ko so na drugi strani med posameznimi državami nastajale ideološke in politične ovire, ki so onemogočale uspešen boj proti temu sovražniku sodobne družbe. V kolikor bi želeli poostri nadzor nad kriminalom in uvesti ostrejšje ukrepe, bi naleteli na vprašanje o zaščiti individualnosti in temeljnih človekovih pravic. Iz tega je razvidno, da razvoj demokracije daje moč vsem vrstam kriminala in hkrati ogroža človekove pravice. Prav zato je potrebna politična določitev ciljev, ki bodo hkrati zagotavljali varnost in nadaljnji razvoj človekovih pravic. Kriminalne metode so bile deležne velikih sprememb, medtem ko na strani človekovih pravic takšnih sprememb ni bilo.

Država daje veliko vlogo policiji in tožilstvu v reagiranju zoper negativne družbene pojave, v katere se uvršča tudi organizirana kriminaliteta. Pri tem se ne sme preveč poudariti vloge države in njenih organov preko uvajanja represivnih metod v boju zoper organizirano kriminaliteto, ker se lahko v skrajnih mejah približujemo tako imenovani policijski državi. Zakonodajne represivne pobude za izboljšanje stanja glede organizirane kriminalitete so sprožile razprave, da se s tem približujemo ukrepom policijske države. Iz slednjega izhaja,

da varnost ni le stvar policije in tožilstva, temveč gre za širši politični interes, ki ga je potrebno urediti z ustrezno zakonsko regulacijo. Dolžnosti policije se kažejo v odkrivanju kriminala, sodstvo pa je po zakonu dolžno nadzorovati upravičenost postopkov in metod odkrivanja, med katere spada tudi tajno opazovanje (Galeotti, 2005).

Zatiranje organizirane kriminalitete je v svetu v domeni kriminalistične policije. Pri tem se zaradi svojevrstnosti dela posega v obveščevalno dejavnost. Kakor je znano, se zaradi sprememb na političnem, gospodarskem in ekonomskem področju pojavljajo nove oblike kaznivih dejanj (gospodarski kriminal, državni kriminal, izsiljevalske družbe ipd.), za katere so značilne organiziranost, korupcija in porast uporabe nasilja. Takšne oblike kriminalnega združevanja zahtevajo organiziran pristop k zajemanju podatkov, njihovo analiziranje in obdelovanje nosilcev kriminalnih dejavnosti za celovit pregon takšnih združb in obravnavo pred sodiščem. Zaradi omenjenih dejavnikov se za odkrivanje najhujših oblik kriminalitete v svetu uvajajo posebne metode in sredstva boja z organizirano kriminaliteto, ki so zaradi posegov v pravice zakonsko opredeljene (Dvoršek in Dobovšek, 1996).

Izraz posebne operativne metode in sredstva ni najbolj primeren, vendar se je zaradi uporabe v policiji udomačil, kot ustrežnejši pa se kaže izraz prikriti preiskovalni ukrepi. Prikriti preiskave izhajajo iz predpostavke, da oseba, ki je predmet ukrepa, ne ve za izvajanje ukrepa ali je namen ukrepa prikrit. V kriminalistiki pomenijo prikriti preiskovalni ukrepi način ofenzivnega zbiranja informacij o kriminalnem delovanju (zlasti) organiziranih kriminalnih struktur zaradi zbiranja dokazov v predkazenskem postopku. Gre za pretežno tajno zbiranje informacij in infiltracijo v kriminalne strukture. Zbiranje informacij poteka preko tajnih sodelavcev, prikritih preiskovalcev, posebnih enot za tajno opazovanje in slikovno snemanje, z nadzorovanjem telefonskih pogovorov in drugih oblik komuniciranja ter s prisluškovanjem neposrednih razgovorov članov kriminalnih združb. Večina omenjenih oblik zbiranja informacij si je utrla pot v kriminalistično prakso evropskih držav konec devetdesetih let. So posledica spoznanja kriminalistov, da s klasičnim zbiranjem informacij o možnih storilcih najhujših kriminalnih dejanj ni mogoče zbrati dokazov za kazenski postopek proti organizirani kriminaliteti. Ker pa pomeni takšno zbiranje informacij večjo nevarnost zlorab, poleg tega pa predstavlja v določenih primerih tudi kršitev individualnih pravic in svoboščin, je nujno, da je to področje kriminalističnega dela natančno zakonsko opredeljeno in pod ustreznim sodnim in drugim nadzorom. V nadaljevanju bomo posebno pozornost namenili tajnemu opazovanju kot metodi kriminalističnega dela zbiranja podatkov v predkazenskem postopku.

10.1 Tajno opazovanje

V strokovni literaturi se srečujemo z različnim pojmovanjem tajnega opazovanja kot metode dela odkrivanja kriminalnih struktur. Metoda se navezuje tudi na ukrep tajnega sledenja in na uporabo tehničnih sredstev za dokumentiranje teh dveh ukrepov. Nekateri avtorji uporabljajo strokovne izraze, kot so nadzor, operativni nadzor, observacija, tajno opazovanje, sledenje, in jih med seboj ne razlikujejo (Maver, 2000, Sačić, 2001, Klemenčič, 1999). Obstaja več definicij, kaj sploh je tajno opazovanje. Ločimo dve temeljni izhodišči: tajno opazovanje v širšem in tajno opazovanje v ožjem smislu. Tajno opazovanje v širšem smislu zajema tako tajno opazovanje (v ožjem smislu) kot sledenje in uporabo sredstev za dokumentiranje.

Tajno opazovanje v kriminalistiki najbolje opredeljuje definicija, kot jo je podal Đorđević (1980), ki opredeli opazovanje v ožjem smislu kot načrtno in usmerjeno aktivnost, to je opazovanje preko predhodno usposobljene osebe – opazovalca, ki uporablja svoje osebne sposobnosti in tehnična sredstva za zbiranje podatkov o določenih osebah in objektih.

Tajno opazovanje za potrebe kriminalistike v ožjem smislu opredeljujejo naslednji elementi:

- tajnost oz. prikritost (objekt opazovanja ne ve, da se ga opazuje);
- objekt opazovanja so lahko stvari (avtomobili), posamezni objekti (gostinski lokali, hiše, bloki itd.), območja (kriminalna žarišča), osebe itd.;
- izvaja se lahko občasno ali trajno (dlje časa);
- ponavadi se organizira oz. načrtuje vnaprej, kar se kaže v izvrševanju priprav (iskanja mesta, od koder se bo opazovalo, določanja opazovalca, ki se ga seznanj s pomembnimi dejstvi, opremi s tehniko in se mu točno določi naloge);
- opazovalec deluje tako, da ne kompromitira opazovalnice. Pri tem uporablja tehnična sredstva za dokumentiranje, ne intervenira pa neposredno, temveč tako, da dejstva sporoča drugim (skupini za realizacijo, operativcem itd.);
- tajno opazovanje se od sledenja razlikuje predvsem v tem, da se tajno opazovanje izvaja statično (opazovalec se ne premika za objektom za razliko od sledenja).

Tajno opazovanje v širšem smislu zajema tajno opazovanje v ožjem smislu kot tudi sledenje in uporabo sredstev za dokumentiranje. Tajno slikovno dokumentiranje oseb ali stvari zajema foto ali video slikovno dokumentiranje osebe, stvari ali dogodka, ki je predmet tajnega sledenja ali tajnega opazovanja objektov, območij ali stvari. Ta del ukrepa se vedno izvaja med tajnim opazovanjem ali med sledenjem, nikoli pa ločeno. Ukrep je namenjen zbiranju dokazov za nadaljnji

kazenski postopek in je zaradi poseganja v človekove pravice zakonsko opredeljen, omejen in nadzorovan.

10.2 Zakonska podlaga izvajanja tajnega opazovanja

Prikriti preiskovalni ukrepi so v Sloveniji opredeljeni v Zakonu o kazenskem postopku (prečiščeno besedilo, Uradni list RS, št. 14/07) v okviru predkazenskega postopka le zoper posameznika, utemeljeno osumljenega v zakonu opredeljenih kataloških dejanj. Ker gre za poseg v ustavne pravice, so ti ukrepi podvrženi strogi normativni ureditvi in kontroli. Zato zakon o kazenskem postopku zelo natančno določa pogoje in uporabo prikritih preiskovalnih ukrepov. Značilnosti prikritih preiskovalnih ukrepov so opisane v 149a. členu, 149b. členu, 150. členu, 151. členu, 152. členu, 153. členu, 154. členu, 155. členu in 155a. členu Zakona o kazenskem postopku (v nadaljevanju ZKP).

149a. člen ZKP podrobneje opredeljuje tajno opazovanje, v nadaljevanju navajamo najpomembnejše alineje tega člena:

(I) Če obstajajo utemeljeni razlogi za sum, da je določena oseba izvršila, izvršuje ali pripravlja oziroma organizira izvršitev katerega izmed kaznivih dejanj, navedenih v četrtem odstavku tega člena, pri tem pa je mogoče utemeljeno sklepati, da policisti z drugimi ukrepi tega dejanja ne morejo odkriti, preprečiti ali dokazati oziroma bi bilo to povezano z nesorazmernimi težavami, se lahko zoper to osebo odredi tajno opazovanje.

(II) Izjemoma se lahko tajno opazovanje odredi tudi zoper osebo, ki ni osumljenec, če je mogoče utemeljeno sklepati, da bi opazovanje te osebe privedlo do identifikacije osumljenca iz prejšnjega odstavka, katerega osebni podatki niso znani, do prebivališča ali lokacije, kjer se nahaja osumljenec iz prejšnjega odstavka, oziroma do prebivališča ali lokacije, kjer se nahaja oseba, zoper katero je bil odrejen pripor, hišni pripor, tiralica ali odredba za privedbo, pa je pobegnila ali se skriva, in policisti z drugimi ukrepi teh podatkov ne morejo pridobiti oziroma bi bilo to povezano z nesorazmernimi težavami.

(III) Tajno opazovanje se izvaja z neprekinjenim ali ponavljajočim opazovanjem ali sledenjem z uporabo tehničnih naprav za ugotavljanje položaja in gibanja ter tehničnih naprav za prenos in snemanje glasu, fotografiranjem ter video-snemanjem in je osredotočeno na spremljanje položaja, gibanja ter aktivnosti osebe iz prejšnjih odstavkov. Tajno opazovanje se sme izvajati na javnih ter javno dostopnih odprtih in zaprtih prostorih ter krajih in prostorih, ki so vidni z javno dostopnega kraja oziroma prostora. Pod pogoji iz tega člena se sme tajno opazovanje izvajati tudi v zasebnih prostorih, če v to privoli imetnik prostora.

(IV) Kazniva dejanja, v zvezi s katerimi se lahko odredi ukrep tajnega opazovanja, so:

(1) kazniva dejanja, za katera je v zakonu predpisana kazen zapora petih ali več let;

(2) kazniva dejanja iz 2. točke drugega odstavka 150. člena tega zakona in kazniva dejanja protipravnega odvzema prostosti po 143. členu, ogrožanja varnosti po 145. členu, goljufije po 217. členu, prikrivanja po 221. členu, izdaje in neupravičene pridobitve poslovne tajnosti po 241. členu, zlorabe notranje informacije po 243. členu, ponarejanja in uporabe ponarejenih vrednotnic ali vrednostnih papirjev po 250. členu, ponarejanja listin po 256. členu, posebnih primerov ponarejanja listin po 257. členu, zlorabe uradnega položaja ali uradnih pravic po 261. členu, izdaje uradne tajnosti po 266. členu, pomoči storilcu po storitvi kaznivega dejanja po 287. členu, povzročitve splošne nevarnosti po 317. členu, obremenjevanja in uničenja okolja in prostora po 333. členu, vnašanja nevarnih snovi v državo po 335. členu, onesnaženja pitne vode po 337. členu ter onesnaženja živil ali krme po 338. členu Kazenskega zakonika.

(V) Ukrep tajnega opazovanja s pisno odredbo dovoli državni tožilec na pisni predlog policije, razen v primerih iz šestega odstavka tega člena, ko je potrebna odredba preiskovalnega sodnika.

(VI) Ukrep tajnega opazovanja s pisno odredbo odredi preiskovalni sodnik na pisni predlog državnega tožilca v naslednjih primerih:

(1) če se pri izvajanju ukrepa predvideva uporaba tehničnih naprav za prenos in snemanje glasu, pri čemer je ta ukrep dopustno odrediti zgolj za kazniva dejanja iz drugega odstavka 150. člena tega zakona;

(2) če izvedba ukrepa zahteva namestitve tehničnih naprav za ugotavljanje položaja in gibanja osumljenca s tajnim vstopom v vozilo ali drug zavarovan oziroma zaprt prostor ali predmet;

(3) za uporabo ukrepa v zasebnih prostorih, če v to privoli imetnik prostora;

(4) za izvajanje ukrepa zoper osebo, ki ni osumljenec (drugi odstavek tega člena).

(VII) Predlog in odredba, ki postaneta sestavni del kazenskega spisa, morata vsebovati:

(1) podatke, ki omogočajo določljivost osebe, zoper katero se predlaga oziroma odreja ukrep;

(2) utemeljitev oziroma ugotovitev utemeljenih razlogov za sum;

(3) v primeru iz drugega odstavka tega člena podatke, ki omogočajo določljivost osumljenca iz prvega odstavka tega člena, ter utemeljitev verjetnosti, da bi izvajanje ukrepa privedlo do identifikacije osumljenca, lokacije, kjer se nahaja, oziroma njegovega prebivališča; (4) v primeru izvajanja ukrepa v zasebnih prostorih, če v to privoli imetnik prostora, pisno soglasje imetnika prostora;

(5) način izvajanja ukrepa, njegov obseg in trajanje ter ostale pomembne okoliščine, ki narekujejo uporabo ukrepa;

(6) utemeljitev oziroma ugotovitev neogibne potrebnosti uporabe ukrepa v razmerju do zbiranja dokazov na drug način.

(VIII) Tajno opazovanje mora policija izvrševati na način, na katerega se v najmanjši možni meri posega v pravice oseb, ki niso osumljenci.

Iz zgornjega opisa je razvidna omejena uporaba tajnega opazovanja, ki je namenjeno zbiranju dokazov policije za predkazenski postopek za najhujše primere kaznivih dejanj. Iz analize zakonskih določil izhaja, da tajno opazovanje izvaja policija v predkazenskem postopku, kadar gre za obstoj utemeljenih razlogov za sum, nezmožnost zbrati dokaze na drug način, gre za kataloška kazniva dejanja, našeta v zakonu, obstaja pisni predlog policije in odredba določene vsebine ali državnega tožilca ali preiskovalnega sodnika.

Tajno opazovanje kot metoda dela policije v predkazenskem postopku lahko močno posega v ustavno varovane osebene pravice in svoboščine posameznika. Zaradi tega se morajo ti ukrepi vselej izvajati pod pogoji, ki jih opredeljuje ustrezna zakonodaja in pod strogim sodnim nadzorom, na kar je opozorilo tudi Ustavno sodišče,⁵ ki je ukrep tajnega opazovanja preneslo iz Zakona o policiji v Zakon o kazenskem postopku, pod nadzorom državnega tožilca ali preiskovalnega sodnika. Razlogi za sum, utemeljen sum in prepričanje so trije pojmi, ki so vezani na posege v z ustavo zajamčene pravice. Za najbolj intenzivne posege v zasebnost so potrebni utemeljeni razlogi za sum, za manj intenzivne posege pa so dovolj že razlogi za sum. Zaradi navedenega Zakon o kazenskem postopku opredeljuje število kaznivih dejanj, zaradi katerih je dovoljena uporaba prikritih preiskovalnih ukrepov.

Podatke, sporočila, posnetke ali dokazila, pridobljene z uporabo ukrepov iz 149a. člena ZKP, hrani sodišče. Po prenehanju tajnega opazovanja mora policija vse posnetke, sporočila in predmete, pridobljene z uporabo teh ukrepov, skupaj s poročilom, ki obsega povzetek zbranih dokazov, predati državnemu tožilcu. Državni tožilec celotno gradivo, zbrano z ukrepi, ki jih je odredil preiskovalni sodnik, preda preiskovalnemu sodniku; ta pa preizkusi, ali so se ukrepi izvajali na način, kot so bili odobreni. Državni tožilec na podlagi tako zbranih dokazov lahko začne kazenski pregon in vloži obtožni predlog. Če državni tožilec izjavi, da ne bo začel kazenskega pregona zoper osumljenca ali če v roku dveh let po koncu izvajanja ukrepov ne poda takšne izjave, se gradivo iz prejšnjega odstavka pod nadzorstvom preiskovalnega sodnika uniči. O tem uničenju napravi preiskovalni sodnik uradni zaznamek.

⁵ Odločba Ustavnega sodišča, št. U-I-272/98 (8.5.2003).

Pred uničenjem obvesti preiskovalni sodnik o uporabi teh ukrepov osumljenca oziroma osebo, zoper katero se je ukrep izvajal, ki ima pravico seznaniti se s pridobljenim gradivom. Iz omenjenega izhaja namen zbiranja podatkov s tajnim opazovanjem, ki služijo izključno kazenskemu pregonu. Na namen zbiranja podatkov kaže tudi zakonsko določena uporaba in dostop do tako pridobljenih podatkov ter tudi njihovo hranjenje ter uničenje. Podatki, pridobljeni s tajnim opazovanjem, se torej lahko uporabijo le v predkazenskem postopku z namenom vložitve obtožnega predloga državnega tožilca.

11 Kriminološka oz. družboslovna razprava

Metodi dela različnih poklicnih skupin (na eni strani družboslovcev in kriminologov in na drugi strani policistov oz. kriminalistov) sta si v marsičem podobni, imata pa ključno razliko – namen in cilj raziskovanja oz. preiskovanja. Poleg tega obstaja pomembna razlika tudi v uporabi zbranih podatkov in v informiranju javnosti o rezultatih (tajnega v policijski dejavnosti oz. z udeležbo v družboslovju) opazovanja. Pri tajnem opazovanju je ta dejavnost pod strogim nadzorom državnega tožilstva ali sodišča, medtem ko je opazovanje z udeležbo regulirano z raziskovalno etiko. Po končanem tajnem policijskem opazovanju je potrebno stranko v postopku obvestiti o ugotovitvah takšnega opazovanja. Na osnovi zbranih podatkov tožilec začne kazenski pregon ali pod nadzorom sodišča takšne podatke uniči. S tem se prepreči, da bi javnost imela vpogled v tovrstne podatke in da bi jih kdo morebiti zlorabil. Zbiranje podatkov s tajnim policijskim opazovanjem služi izključno kazenskemu pregonu in je pod nadzorom tožilstva in sodišča, podatki pa niso dostopni javnosti.

Metodo opazovanja v kriminologiji uporabljajo od začetka dvajsetega stoletja (Jupp, 1995), predvsem v kriminologiji, ki temelji na družboslovnem raziskovanju. Prvi primeri uporabe metode opazovanja (pa tudi opazovanja z udeležbo) so skrbno zabeleženi v etnografskih delih v Čikaški študiji o odklonskosti (Anderson, 1923; v Jupp, 1995), sledi študija o taksistih (Cressey, 1932), družba z uličnega vogala (1943). V Veliki Britaniji so začeli to metodo intenzivneje uporabljati v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja – v Youngovi (1971) študiji o uživalcih droge, kasneje pa v študijah o policijski odklonskosti in korupciji v policiji (Punch, 1985, v Jupp, 1995). Poleg Puncheda je Holdaway (1983) z uporabo metode opazovanja z udeležbo predstavil problem razumevanja oz. nerazumevanja poslanstva policije pri policistih, ki se je pomembno razlikovalo od mita o angleškem bobiju (Jupp, 1995).

Holdaway (1983, po Jupp, 1995) navaja, da se sociolog oz. kriminolog pojavi v položaju, ki je lahko etično sporen, najde se tudi v stresnem položaju, ker s policisti, s katerimi dela, ne

deli istih vrednot in ne podpira odklonskega vedenja varuhov reda. Narava dejanskega sveta je, da je bolj umazan, kot zgleда z varne razdalje. Tudi pogovori s policisti in opazke do predstavnikov različnih ras, etničnih skupin ipd. so bile včasih pod nivojem spodobnega komuniciranja, vendar je spoznavanje tega del raziskovanja, kljub temu da tak način komuniciranja ni lasten opazovalcu.

Punch (po Jupp, 1995) navaja problem, ki ga je imel v času druženja s policisti, ki so ga sprejeli kot enega izmed njih. Navaja močno identifikacijo s policisti in razumevanje njihove grobosti, nesramnosti in potrebo po tem, da držijo skupaj, saj le na tak način lahko prenesejo številne pritiske javnosti in vodstva policije.

Hagan (2003) meni, da je opazovanje z udeležbo neke vrste prizemljitev teoretikov in spoznavanje družbene resničnosti skozi neposredno občutenje. Glasser in Strauss (1967; v Hagan, 2003) poudarjata pomen takšnih prizemljitev in oz. »izkušnja resničnosti« vodi raziskovalca v nekaj dilem (postati mora insider, obenem pa ostati outsider), nevarnosti (predvsem glede objektivnosti v primeru prekomerne identifikacije z opazovanimi osebami). Ključna razlika med sociološkim oz. kriminološkim raziskovanjem te vrste je v tem, da raziskovalci ne prijavijo policiji kaznivih dejanj oz. storilcev, kar za marsikoga pomeni veliko moralno dilemo. Poleg tega je potrebno upoštevati poslanstvo oz. cilj takšnega raziskovanja – namen ni policijska oz. kriminalistična preiskava, ampak ugotavljanje značilnosti nekaterih skupin, dejavnosti, pri čemer gre za višje cilje od izključno policijske preiskave – gre namreč za iskanje družbenih rešitev za nekatere probleme oz. spoznanja o nekaterih dejavnostih in pojavih, ki so običajno skrita pri uporabi drugih metod raziskovanja.

Tudi znanstveno raziskovanje je omejeno, ni nad pravili sodobne demokratične družbe in človekovih pravic, zato naj ne bi raziskovalci razpravljali samo o načelih raziskovanja, ampak tudi o poteh in stranpoteh njihove uporabe v konkretnih primerih. Seveda se je pri tem potrebno zavedati spoznanja, da lahko vsaka dobra raziskava naleti na sovražne reakcije (Hammersley in Atkinson, 1995: 275) različnih nosilcev (rabe in zlorabe) moči. Zato je opazovanje z udeležbo potrebno skrbno načrtovati in izvajati in imeti supervizorja (kot profesionalci v rizičnih poklicih), da se ohrani relativna objektivnost raziskovalca. Poleg tega je potrebno še enkrat poudariti, da se kljub podobnosti družboslovna metoda opazovanja z udeležbo (ki jo nekateri imenujejo psihološko vohunstvo) v svojem namenu in ciljnih pomembno razlikuje od tajnega opazovanja, ki ga izvajajo policisti. Opazovanje z udeležbo pa je metoda, ki velikokrat da rezultate, ki sprožijo val nezadovoljstva, nezaupanja in ki sejejo paranojo, nezaupanje in razprave o teoriji zarote, zlorabi družboslovja v politične namene ipd. Vsekakor pa obe metodi za-

htevata visoko raven etičnosti raziskovalcev in preiskovalcev ter kakovostno supervizijo dejavnosti. Ključna razlika med njima pa je v varovanju podatkov, v policijskem preiskovanju je to dosledno regulirano, medtem ko ima družboslovno raziskovanje namen objavljanja rezultatov in prispevek k razvoju znanosti, ki pa lahko vpliva tudi na družbene spremembe.

Literatura

1. Babbie, E. (1998). **The Practice of Social Research**, 8th ed. Belmont, CA, Wadsworth Publishing Company.
2. Bailey, K. (1994). **Methods of Social Research**, 4th ed. New York: Free Press.
3. Dvoršek, A. in Dobovšek, B., (1996). Posebne operativne metode in sredstva pri zatiranju organiziranega kriminala – kriminalistični pogled. V: **Posvet posebne operativne metode in sredstva dela varnostnih in obveščevalnih služb - zbornik prispevkov VŠNZ**. Brdo pri Kranju, Višja šola za notranje zadeve.
4. Đorđević, O. Ž., (1980). **Osnovi državne bezbednosti – opšti deo**. Beograd.
5. Kirn, A. (1988). Družbena nevtralnost in družbena odgovornost znanosti v vrednotno-konfliktnem ideološkem svetu. V: Kirn, A. (ur.). **Znanost v družbenovrednotnem svetu**. Ljubljana, Delavska enotnost. I-LXVIII.
6. Galeotti, M. (2005). **Global Crime Today, The Changing Face of Organised Crime**. Routledge. London and New York.
7. Hagan, F.E. (2003). **Research Methods in Criminal Justice and Criminology**. Boston, Allyn and Bacon.
8. Hammersley, M. in Atkinson, P. (1995). **Ethnography, Principles and Practice**. 2nd ed. London, Routledge.
9. Jupp, V. (1995). **Methods of Criminological Research**. London, Routledge.
10. Klemenčič, G. (1999). Prikriti (kriminalistični) preiskovalni ukrepi: POMS je mrtev, naj živijo PPU! **Odvetnik**, št. 3. str. 11–15.
11. Maver, D. (2000). Problemi in dileme pri vključevanju novih preiskovalnih metod in sredstev v kriminalistično prakso. **Dnevi varstvoslovja**, ur. Pagon, M. (ur.) Ljubljana, Visoka policijsko-varnostna šola.
12. Miller, R.L. in Brewer, J.D.(2003). **The A-Z of social Research, A Dictionary of Key Social science research Concepts**. London, Thousand Oaks and New Delhi, Sage.
13. Mitar, M. (2007). **Uvod v metodologijo znanstvenega raziskovanja varnostnih pojavov**. 1.izd. 2. natis. Ljubljana, Univerza v Mariboru, Fakulteta za varnostne vede.
14. Mitar, M. (2007a). Epistemološke predpostavke raziskovanja varnosti. **Varstvoslovje**, 9 (1–2), str. 34–40.
15. Mitchell, R. (1993). **Secrecy and Fieldwork**. Newbury Park, London and New Delhi, Sage.
16. Platt, J. (2004). Participant Observation. In Lewis-Beck, M.S., Bryman, A., Liao, T.F. (eds). **The Sage Encyclopedia of Social Science Research**. Vol.2, Thousand Oaks, London and New Delhi, str. 797–799.
17. Požarnik, H. (1996). Znanost in odgovornost. Iz Toplak, L. (ed.). **Profesionalna etika pri delu z ljudmi: zbornik**. Maribor, Univerza v Mariboru in Inštitut Antona Trstenjaka, str. 225–230.
18. Sačić, Ž. (2001). **Organizirani kriminal: metode suzbijanja**. Impresum, Informator, Zagreb.
19. Sutherland, E. (1937). **The Professional Thief**. Chicago, University of Chicago Press.
20. **Zakon o Kazenskem postopku**, Uradni list RS, št. 14/07, prečiščeno besedilo. Dostopno dne: 10.1.2008 na <http://www.dz-rs.si/index.php?id=101>.
21. Wallraff, G.(1986). **Čisto na dnu**. Ljubljana, Mladinska knjiga.
22. Wallraff, G. (1978). **Operacija »Bild«**. Rijeka, Otokar Keršovani.

Participant observation as a method of social sciences research and undercover police operations – conceptual differences and apparent similarities between criminology and criminal investigation

Gorazd Meško, Associate Professor of Criminology, Dean at the Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor, Kotnikova 8, 1000 Ljubljana, Slovenia

Miran Mitar, Senior Lecturer, Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor, Kotnikova 8, 1000 Ljubljana, Slovenia

Bojan Dobovšek, Assistant Professor, Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor, Kotnikova 8, 1000 Ljubljana, Slovenia

The paper provides a review of literature on participant observation in social sciences and undercover police operations in Slovenia, presenting similarities and differences between the method of participant observation in criminological research and the method of undercover police operations in the investigation of crime. Although observation is common to both methods, their aims are completely different. In criminological research, participant observation is a method which is popular on the one hand but unpopular on the other and, at the same time, a method in which a researcher can be well- or ill-informed. It follows from this that such researchers can be called hostile spies, antipathetic members, friendly allies or friendly beginners or adherents. The aim of participant observation is not to detect criminal offenders but to study certain specifics, what can have wider implications than undercover police operations, which is exactly defined by law whereby it is stipulated that data must be protected and used exclusively for criminal investigation purposes. It is important to stress that a researcher, using the method of participant observation, must have a supervisor in order to preserve relative objectivity. Critics of participant observation consider this method to be 'psychological spying' and think that it can arouse feelings of dissatisfaction and mistrust and lead to the theory of conspiracy and abuse for political purposes. In undercover police operations it is important - if the case does not get an epilogue, i.e. if the police do not collect enough evidence against a suspect - to protect data carefully, not to violate human dignity and to respect all legal provisions regulating this field of activity.

Key words: criminology, participant observation, criminal investigation, undercover police operations, Slovenia

UDC: 303.632 + 351.746.1